Vassalli u l-ambjent Borgian

Olvin Vella

Għall-ewwel bdejt nikteb biex nagħti xi tagħrif fuq Antonio Fulgoni, l-istampatur li Mikiel Anton Vassalli kien jaħdem għandu meta kien joqgħod Ruma. Jien u ndomm it-titli maħruġin mill-istamperija tiegħu bdejt ninduna li xi wħud minnhom kienu studji filoloġiċi msejsa fuq imfakar miġbura fil-mużew tal-Kardinal Stefano Borgia f'Velletri.

Meta fl-2004 David Agius Muscat wera li Vassalli kien jikkorrispondi mal-Kardinal Borgia mill-ħabs bl-iskuża li Vassalli kellu jfissirlu skrizzjoni Malabarika,[1] *qtajtha li, imqar jekk m'għandix xhieda pożittiva li tikkonferma l-influwenza ta' Borgia fuq Vassalli, inxandar it-tagħrif kollu li kont ġbart sa dakinhar forsi 'l quddiem riċerkaturi oħra jiltaqgħu ma' xhieda ġdida u, bis-saħħa ta' xi referenzi li se nagħti, ikunu jistgħu jagħtuna kwadru aħjar tal-formazzjoni intellettwali ta' Vassalli.*

L-istamperija ta' Fulgoni

Il-formazzjoni ta' Vassalli bħala studjuż tal-Malti saret matul il-ħdax-il sena li qatta' jistudja Ruma. Kien perjodu eċċitanti għalih għax, barra li ltaqa' ma' studjużi u awturi magħrufin, bħal patri Gabriel Fabricy,[2] kien sar midħla sew tal-ideat repubblikani.[3] Kemm kien dam Ruma, Vassalli stampa erba' kotba fl-istamperija ta' Fulgoni: *Alfabet Malti mfysser byl Malti u byt-Taljan* (1790), *Mylsen Phoenico-Punicum*

sive Grammatica Melitensis (1791), *Tria Monumenta Lapidea Sepulcralia* (1793) u *Ktŷb yl Klŷm Mâlti 'mfysser byl-Latin u byt-Taljan* (1796).[4] Jidher li kien kburi li xogħlijietu stampahom għand Fulgoni għax semmieh fl-ittri li kien bagħat lill-Gran Mastru De Rohan u lill-filologu Silvestre De Sacy.[5]

Permezz tal-internet fittixt il-kotba maħruġin minn din l-istamperija u b'kollox ġbart 171 titlu.[6] Kieku wieħed kellu jżur personalment il-biblijoteki Taljani żgur li jkabbar din il-lista għax bosta kotba għadhom ikkatalogati fuq il-kards biss. Dan huwa l-każ, ngħidu aħna, tal-ktieb *Tria Monumenta Lapidea Sepulcralia*, li tiegħu fil-Biblioteca Comunale ta' Palermo nsibu tliet kopji.

Minkejja dawn il-limitazzjonijiet metodoloġiċi xorta waħda għamilt staħriġa ħafifa bbażata fuq it-titli li stajt niġbor. Minnhom jidher li f'Ruma kien hemm stamperija ta' Antonio Fulgoni taħdem mill-1750 sal-1755, u mill-1781 sal-1807.

Bejn l-1750 u l-1755 kienu ġew stampati mill-inqas 14-il titlu; bejn l-1781 u l-1807 kienu ġew stampati mill-inqas 141 oħra; 16-il titlu ieħor huma bla data.

Ġeneralment il-kotba li ħarġu minn din l-istamperija bejn l-1781 u l-1807 huma fuq ir-reliġjon, l-edukazzjoni, il-politika, il-liġi, il-mediċina, l-arkeoloġija, l-arkitettura, l-iskultura, l-arti, il-letteratura u n-numiżmatika.

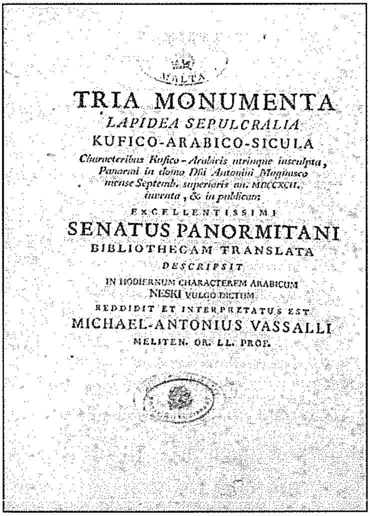

TRIA MONUMENTA
LAPIDEA SEPULCRALIA
KUFICO-ARABICO-SICULA
Characteribus Kufico-Arabicis utrinque insculpta, Panormi in domo Dñi Antonini Magnusco mense Septemb. superioris an. MDCCXCII. inventa, & in publicam
EXCELLENTISSIMI
SENATUS PANORMITANI
BIBLIOTHECAM TRANSLATA
DESCRIPSIT
IN HODIERNUM CHARACTEREM ARABICUM
NESKI VULGO DICTUM
REDDIDIT ET INTERPRETATUS EST
MICHAEL-ANTONIUS VASSALLI
MELITEN. OR. LL. PROF.

Il-ktejjeb ta' Vassalli, li fih fisser tliet lapidi Misilmin, maħruġ fl-1793

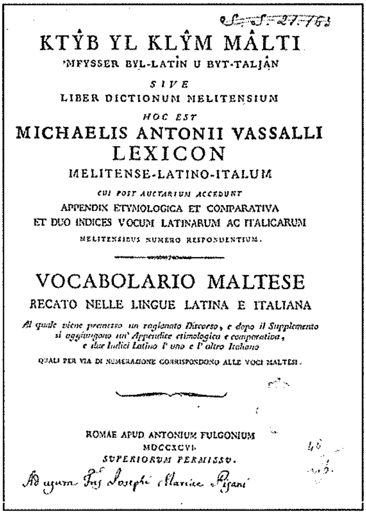

KTŶB YL KLŶM MÂLTI
'MFYSSER BYL-LATIN U BYT-TALJÂN
SIVE
LIBER DICTIONUM MELITENSIUM
HOC EST
MICHAELIS ANTONII VASSALLI
LEXICON
MELITENSE-LATINO-ITALUM
CUI POST AUCTARIUM ACCEDUNT
APPENDIX ETYMOLOGICA ET COMPARATIVA
ET DUO INDICES VOCUM LATINARUM AC ITALICARUM
MELITENSIBUS NUMERO RESPONDENTIUM.

VOCABOLARIO MALTESE
RECATO NELLE LINGUE LATINA E ITALIANA
Al quale viene premesso un ragionato Discorso, e dopo il Supplemento si aggiungono un' Appendice etimologica e comparativa, e due Indici Latino l' uno e l' altro Italiano
QUALI PER VIA DI NUMERAZIONE CORRISPONDONO ALLE VOCI MALTESI.

ROMAE APUD ANTONIUM FULGONIUM
MDCCXCVI.
SUPERIORUM PERMISSU.

Il-kopja tad-dizzjunarju ta' Vassalli li kienet ta' patri Ġużeppi Marija Pisani

Ir-relazzjoni ta' Fulgoni mal-Propaganda Fide

Milli jidher, Antonio Fulgoni kien l-istampatur tal-Propaganda Fide.[7] Dan nikkonfermawh mit-tagħrif mogħti fil-frontispizju tal-ktieb ta' Gaetano Marini, *I papiri diplomatici, "impresso in Roma: Stamperia della Sacra Congregazione de Propaganda fide. Antonio Fulgoni, 1805."*

Barra minn hekk, fl-1825 ir-Rev. William Jowett kiteb: *"[Vassalli] states that he has made the calculations upon his own lexicon which he himself printed 29 years ago at the Propaganda"*.[8]

Il-Kardinal Stefano Borgia (1731-1804)

Fost il-kittieba li kienu jistampaw għand Fulgoni nsibu lill-patri Gabriel Fabricy, Filippo Angelico Becchetti, Fridericus Münter, Jacob Georg Christian Adler, Arnold Hermann Ludwig Heeren, Georg Zoëga, Niels Iversen Schow, Johann Philipp Siebenkees u Paolino da San Bartolomeo, ilkoll ħbieb kbar tal-Kardinal Stefano Borgia.[9]

Minn dawn il-ħbieb ta' Borgia, Vassalli kien jaf żgur lil patri Gabriel Fabricy.[10]

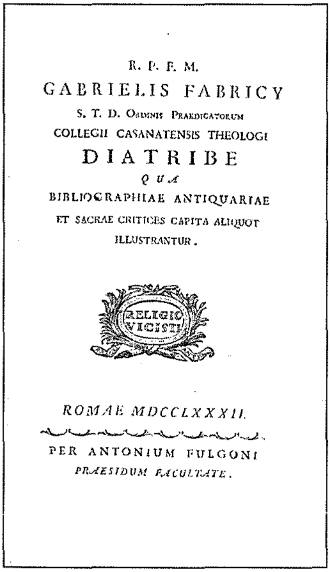
R. P. F. M.
GABRIELIS FABRICY
S. T. D. ORDINIS PRAEDICATORUM
COLLEGII CASANATENSIS THEOLOGI
DIATRIBE
QUA
BIBLIOGRAPHIAE ANTIQUARIAE
ET SACRAE CRITICES CAPITA ALIQUOT
ILLUSTRANTUR.

ROMAE MDCCLXXXII.
PER ANTONIUM FULGONI
PRAESIDUM FACULTATE.

Il-ktieb ta' patri Gabriel Fabricy maħruġ fl-1782

Borgia kien inħatar Segretarju, imbagħad Prefett, tal-Propaganda Fide. Kien f'kuntatt regolari ma' Fulgoni, kif jidher mill-ittri li kien jibgħat lil qrabatu: *"Ho dato le Tesi per aver l'imprimatur dal Maestro del S. Palazzo, ed ho parlato al Fulgoni per la stampa economica nella richiesta quantità di 200 esemplari."*[11]

Borgia kien protettur tal-letterati u r-riċerkaturi, kien x'kien il-kredu reliġjuż u politiku tagħhom. Din l-attitudni l-poplu Ruman ma kienx jifhimha u lil Borgia kien isibu bħala *"il cardinale degli eretici e dei giacobini"*.[12]

Dan il-kardinal kien rabat ismu mal-*Museo Borgiano* li kellu f'Velletri. Mas-snin dan il-mużew kien sar fost

l-aktar mużewijiet magħrufin fl-Ewropa. Vassalli rrefera għalih fi *Ktŷb yl Klŷm Mâlti* u mhix ħaġa kbira li kien żaru.[13] Din il-possibbiltà tikber ħafna għax fis-seklu tmintax il-vjaġġaturi li minn Ruma kienu jmorru Napli kienu ħafna drabi jieqfu f'Velletri, u rari kien ikun hemm vjaġġaturi barranin li ma jżurux dan il-mużew li kien l-akbar attrazzjoni ta' dik il-belt żgħira.[14]

Bosta studjużi kienu ppubblikaw l-istudji tagħhom fuq il-kollezzjonijiet ta' dan il-mużew. Fosthom insibu għadd ta' studjużi Daniżi.

L-ewwel Daniż li għamel ħbieb ma' Borgia kien Andreas Christian Hwiid, li kien mar Ruma biex jitgħallem is-Sirjak, l-Għarbi, l-Etjopiku u l-lingwa Kopta. Fl-1780 Hwiid ippubblika *Specimen ineditae versionis arabico-samaritanae Pentateuchi*, studju bbażat fuq manuskritt bibliku li kien jinsab fil-Biblioteca Barberini. Warajh, Jacob Georg Christian Adler, Daniż ieħor u ħabib ukoll tal-Kardinal Borgia, ikkopja dan il-manuskritt.[15] Kienet koinċidenza li Vassalli kellu kopja wkoll ta' dan il-manuskritt ikkupjat mill-Barberini?[16]

Il-kotba li qed nippubblika l-faċċata tagħhom kienu ppubblikati fl-istamperija ta' Antonio Fulgoni u xi wħud minnhom, jekk mhux kollha, kien ħallas għalihom il-Kardinal Borgia.[17]

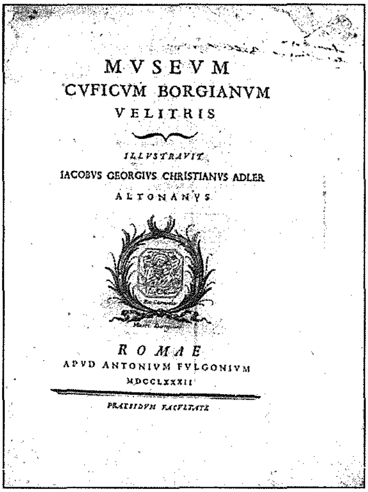

MVSEVM
CVFICVM BORGIANVM
VELITRIS

ILLVSTRAVIT
IACOBVS GEORGIVS CHRISTIANVS ADLER
ALTONANVS

ROMAE
APVD ANTONIVM FVLGONIVM
MDCCLXXXII

PRAESIDVM FACVLTATE

Dan il-ktieb ta' Jacob Georg Christian Adler, maħruġ fl-1782, kien imsemmi minn Vassalli fi *Ktŷb yl Klŷm Mâlti*, xxix, nota 10

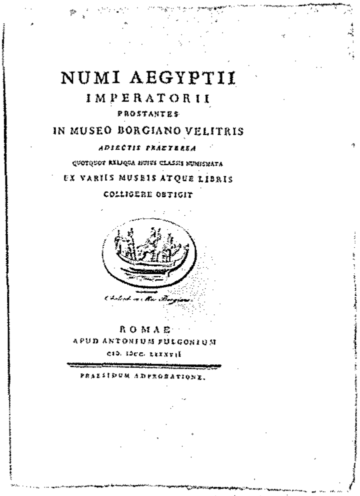

NUMI AEGYPTII
IMPERATORII
PROSTANTES
IN MUSEO BORGIANO VELITRIS
ADIECTIS PRAETEREA
QUOTQUOT RELIQUA HUIUS CLASSIS NUMISMATA
EX VARIIS MUSEIS ATQUE LIBRIS
COLLIGERE OBTIGIT

ROMAE
APUD ANTONIUM FULGONIUM
CIↃ. IↃCC. LXXXVII

PRAESIDUM ADPROBATIONE.

Il-ktieb ta' Georg Zoëga, maħruġ fl-1787

Wieħed jifhem li Vassalli, bis-saħħa tal-kuntatt li kellu ma' Borgia, seta' sar midħla ta' riċerkaturi mill-aqwa li naqqxu isimhom fil-ġrajja kulturali Ewropea. Jistax ikun li l-ispirazzjoni tiegħu biex jittraskrivi bl-Għarbi Nesħi u jfisser bil-Latin it-tliet lapidi Misilmin minquxin bl-Għarbi Kufi, li kienu nstabu fi Sqallija fl-1792, kienet imnissla mix-xewqa li jipparteċipa f'dan il-moviment ta' letterati?[18] U jistax ikun li din ix-xewqa xprunatu biex fil-*Mylsen* jargumenta kemm kien jiswa l-istudju tal-Malti lir-riċerkaturi tal-arkeoloġija tal-Lvant?[19]

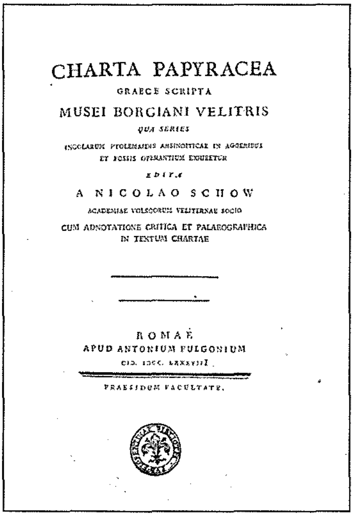
CHARTA PAPYRACEA
GRAECE SCRIPTA
MUSEI BORGIANI VELITRIS
QUA SERIES
INCOLARUM PTOLEMAIDIS ARSINOITICAE IN AGGERIBUS
ET FOSSIS OPERANTIUM EXHIBETUR
EDITA
A NICOLAO SCHOW
ACADEMIAE VOLSCORUM VELITERNAE SOCIO
CUM ADNOTATIONE CRITICA ET PALAEOGRAPHICA
IN TEXTUM CHARTAE

ROMAE
APUD ANTONIUM FULGONIUM
CIƆ. IƆCC. LXXXVIII.

PRAESIDUM FACULTATE.

Dan il-ktieb ta' Niels Iversen Schow, maħruġ fl-1788, waqqaf ix-xjenza papiroloġika

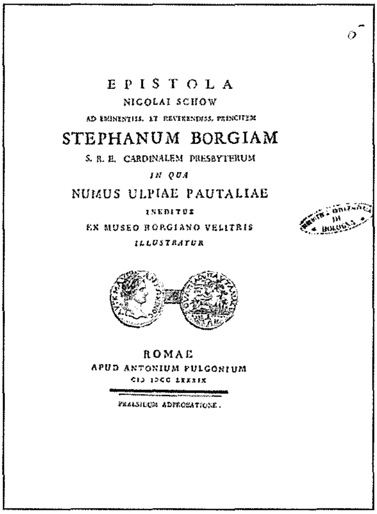
EPISTOLA
NICOLAI SCHOW
AD EMINENTISS. ET REVERENDISS. PRINCIPEM
STEPHANUM BORGIAM
S. R. E. CARDINALEM PRESBYTERUM
IN QUA
NUMUS ULPIAE PAUTALIAE
INEDITUS
EX MUSEO BORGIANO VELITRIS
ILLUSTRATUR

ROMAE
APUD ANTONIUM FULGONIUM
CIƆ IƆCC LXXXIX

PRAESIDUM ADPROBATIONE.

Ktieb ieħor ta' Schow, maħruġ fl-1789

Noti

1 D. Agius Muscat, 'Ex Dictis Vassalli', *Il-Mument*, 4.vii.2004, 16-17.

2 S. M. Zarb, 'P. Grabiel Fabricy O.P. u Mikiel Anton Vassalli', *Il-Malti* (Ġunju 1931), 43-45.

3 C. G. Bonavia, 'M.A. Vassalli's Commercial Activity', *Journal of Maltese Studies*, 23-24, ed. O. Friggieri (1993), 118-19.

4 Fil-Biblioteca Nazionale Centrale ta' Ruma (referenza: AID 2322) sibt kopja taddizzjunarju ta' Vassalli li kienet ta' patri Ġużeppi Marija Pisani. Fuq patri Ġużeppi ara l-kitba ta' patri Hugh Mallia, 'L-Imprimatur u n-Nihil Obstat fil-Lexicon ta' Vassalli', *Il-Ġens illum* (9 ta' April u 16 ta' April 2005).

5 Ara d-dokumenti riprodotti f'*Dawl ġdid fuq Vassalli*, ed. O. Vella (2004), innumerati 2 u 22.

6 Dawn il-kotba jidhru kważi kollha f'http://opac.sbn.it, il-katalgu elettroniku tal-*Istituto Centrale per il Catalogo Unico delle Biblioteche Italiane*. Nirringrazzja lil Karmenu Bonavia talli għarrafni b'dan il-katalgu.

7 A. Cremona, *Vassalli u Żminijietu* (Malta, 1937), 5.

8 Ara t-traskrizzjoni fl-Arkivju tal-Università, MS 222, f. 147.

9 Fabricy, Heeren, Zoëga, u Paolino da San Bartolomeo jissemmew fl-ittri tal-Kardinal Borgia (ara t-tliet volumi editjati minn Rigel Langella, *Stefano Borgia: Epistolario Privato* (Velletri, 1998, 1999, 2001). Dwar il-ħbiberija ta' Borgia ma' Adler, ara Kirsten Pedersen, 'The Danish Grand Tour to Italy', *Stefano Borgia e la Croce Veliterna*, ed. R. Langella (Velletri, 2004), 121.

10 Fuq Fabricy, ara nota 2. Zoëga jista' jkun li ma kienx jafu lil Vassalli għax qatt ma semmieh fl-ittri tiegħu. Nirringrazzja lil Karen Ascani ta' din it-tagħrifa li għaddietli fit-3 ta' Ottubru 2005.

11 Silta minn ittra mibgħuta fil-25 ta' Lulju 1782. Ara Langella, *Epistolario Privato*, vol. I, 365. Referenzi oħrajn għal Fulgoni jinsabu f'vol. III, 79, 243.

12 Silta minn ittra ta' Zoëga lil Münter mibgħuta fl-1798, ikkwotata fi *Stefano Borgia e i Danesi a Roma,* ed. R. Langella (Velletri, 2000), 57. Minkejja l-għajdut fuq it-tendenzi repubblikani ta' Borgia, taħt il-Franċiżi huwa ġie eżiljat.

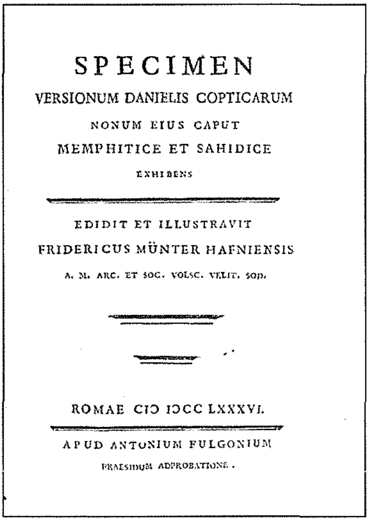

SPECIMEN
VERSIONUM DANIELIS COPTICARUM
NONUM EIUS CAPUT
MEMPHITICE ET SAHIDICE
EXHIBENS

EDIDIT ET ILLUSTRAVIT
FRIDERICUS MÜNTER HAFNIENSIS
A. M. ARC. ET SOC. VOLSC. VELIT. SOD.

ROMAE CIϽ IϽCC LXXXVI.
APUD ANTONIUM FULGONIUM
PRAESIDUM ADPROBATIONE.

Il-ktieb ta' Friedrich Münter, maħruġ fl-1786

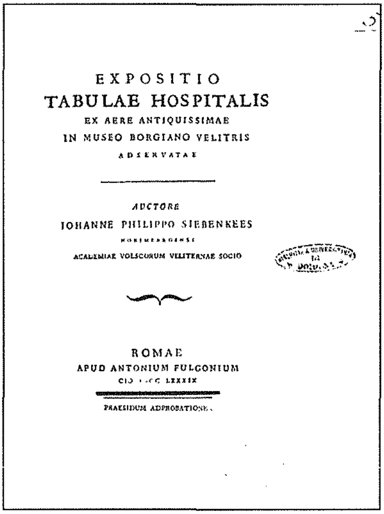

EXPOSITIO
TABULAE HOSPITALIS
EX AERE ANTIQUISSIMAE
IN MUSEO BORGIANO VELITRIS
ADSERVATAE

AUCTORE
JOHANNE PHILIPPO SIEBENKEES
NORIMBERGENSI
ACADEMIAE VOLSCORUM VELITERNAE SOCIO

ROMAE
APUD ANTONIUM FULGONIUM
CIϽ IϽCC LXXXIX
PRAESIDUM ADPROBATIONE.

Il-ktieb ta' Johann Philipp Siebenkees, maħruġ fl-1789

13 Vassalli, *Ktýb yl Klým Mâlti* (Ruma, 1796), xxviii, nota 10.

14 Langella, *Borgia e i Danesi a Roma*, 23, 26. Wieħed irid jiftakar li, għalkemm Vassalli kien jistudja Ruma, kien iżur Napli wkoll. Ara Bonavia, 'M. A. Vassalli's Commercial Activity', 117; P. Catania, 'Three letters by Vassalli to the Naxxar parish priest', *Dawl ġdid fuq Vassalli*, 56.

15 Ara Langella, *Borgia e i Danesi a Roma,* 30-33, 35.

16 C. G. Bonavia, 'How Vassalli lost his library', *The Sunday Times,* 29.x.2006, 61.

17 Langella, *Borgia e i Danesi a Roma*, 83.

18 Vassalli, *Tria Monumenta Lapidea Sepulcralia* (Ruma, 1793).

19 Vassalli, *Mylsen Phoenico-Punicum* (Ruma, 1791), 2. Ukoll, f'reċensjoni tal-*Mylsen* imxandra fi Frar 1791: "Un così fatto lavoro era da gran tempo desiderato non solo da gli studiosi delle lingue *esotiche* Orientali, ma ancora dagli amatori dell' antichità, per cui questa lingua è di molto utile, e sovente ancor necessaria", ippubblikata fl-*Annali di Roma da gennajo a tutto marzo dell' anno 1791. Opera periodica del Sig. Ab. Michele Mallio,* tomo 3 (Roma, 1791), 219. Ħajr lil Rosabelle Carabott li għarrfitni bir-reċensjoni.

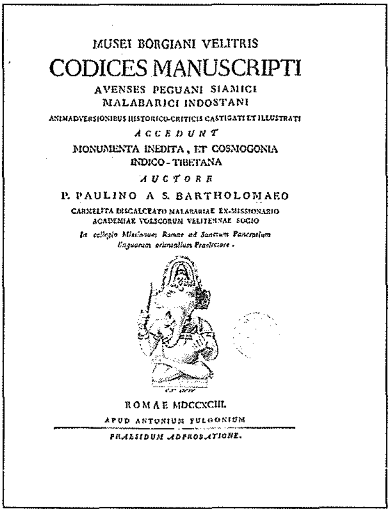
MUSEI BORGIANI VELITRIS
CODICES MANUSCRIPTI
AVENSES PEGUANI SIAMICI
MALABARICI INDOSTANI
ANIMADVERSIONIBUS HISTORICO-CRITICIS CASTIGATI ET ILLUSTRATI
ACCEDUNT
MONUMENTA INEDITA, ET COSMOGONIA
INDICO-TIBETANA
AUCTORE
P. PAULINO A S. BARTHOLOMAEO
CARMELITA DISCALCEATO MALABARIAE EX-MISSIONARIO
ACADEMIAE VOLSCORUM VELITERNAE SOCIO
In collegio Missionum Romae ad Sanctum Pancratium linguarum orientalium Praelectore.
ROMAE MDCCXCIII.
APUD ANTONIUM FULGONIUM
PRAESIDUM ADPROBATIONE.

Il-ktieb ta' Paolino da San Bartolomeo, maħruġ fl-1793

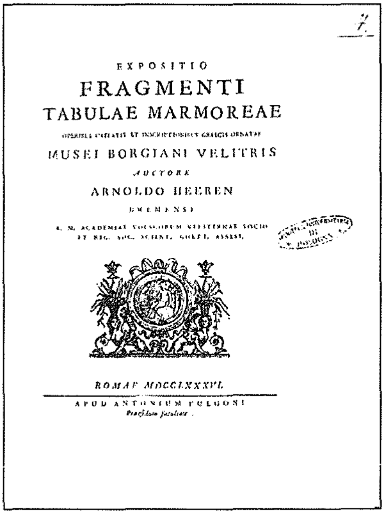
EXPOSITIO
FRAGMENTI
TABULAE MARMOREAE
OPERIBUS CAELATIS ET INSCRIPTIONIBUS GRAECIS ORNATAE
MUSEI BORGIANI VELITRIS
AUCTORE
ARNOLDO HEEREN
BREMENSI
A. M. ACADEMIAE VOLSCORUM VELITERNAE SOCIO
ET REG. SOC. SCIENT. GOETT. ASSESS.
ROMAE MDCCLXXXVI.
APUD ANTONIUM FULGONI
Praesidum facultate.

Il-ktieb ta' Arnold Hermann Ludwig Heeren, maħruġ fl-1786